

„CSINÁLD MAGAD” LEXIKON

A pedagógiai lexikonnak számtalan erénye van – nemcsak a hetvenes évek-beli elődjéhez képest jobb, de felveszi a versenyt színvonalas angolszász társaival is. Nincs uralkodó paradigmája, így integrálhatja a nevelésfilozófiai, szociológiai, politikatudományi stb. megközelítéseket egyaránt. Tudomásom szerint ez az első magyar pedagógusok kezébe kerülő kézikönyv, amely kellő részletettséggel szól az *oktatáspolitikakutatás* eredményeiről, az *összehasonlító oktatáskutatásról*. Az egyetemes neveléstörténet elméletörténeti címszavai kitűnőek. Az *iskolarendszereket* és a *tanügyigazgatást* bemutató nagyobb címszavak rendkívüli fontosságúak.

Mint minden ilyen munkának vannak hibái is, nem – vagy nem feltétlenül – adatszintűek. Jellegzetes hiba, hogy monolitikus (például pszichológiai) definíciókat ad olyan fogalmakkal kapcsolatban, melyeknek többféle tudományág nyelvén íródott értelmezése lehetséges, vagy például lényegében változtatás nélkül veszi át a régebbi – mondjuk így: „Szűcs Jenő előtti” – nyelven és szemlélettel íródott magyar közepkor-történeti, koraiújkor címszavakat. Az egyes országok oktatástörténete ábrázolatlan marad, így az egyház-állam viszony alkotmányosan máig meghatározó fontosságú kérdései vagy megemlíthetetlenül, vagy magyarázatlanul maradnak.

Elmélkedni most mégsem a benne lévő eredményekről s a hibákról szeretnék, hanem arról, ami nincs benne. Mégpedig nem azért nincs benne, mintha a szerkesztők rosszul válogatták volna az információkat, hanem azért, mert nem is lehet benne. Még csak nem is arról a közhelyről van szó, hogy a lexikonműfaj egyszerűen képtelen megbirkózni azzal a tudásmennyiséggel, ami a mai világban jelen van.

Több olyan jelenséggel kell szembenéznünk, amely éppen az oktatástüggel foglalkozókat mélyen és alapvetően érdekli: azt kívánjuk bizonyítani, hogy egyszerűen lehetetlen olyan lexikont szerkeszteni, ahol mindezek az ismeretek jelen vannak és hozzáférhetők. (A példaként felhozott ismereteket közhasznú, elterjedt általános lexikonok első köteteinek első lapjairól vettem, aa, illetve ab betűkkel kezdődő címszavakban elbújtatott oktatási ismeretekről van szó – tehát nem egy neveléstörténész és oktatásszociológus speciális szakkönyvekben található ismereteiről beszélek.)

A felsőoktatással foglalkozókat természetes módon érdekelné, hogyan kerül egy-egy tudományág olyan pozícióba, hogy önálló tanszéke legyen, illetve hogyan kerül egy-egy tudományos áramlat olyan erős helyzetbe, hogy éppen az „ő képviselője” kapja meg az egyetemi professzori széket, hogy a professzorok versenye az egyetemi pozíciókért, az egyetemek versenye a legjobb professzorokért hogyan alakul. A tudományok és egyetemek hihetetlen száma miatt azonban nincs lexikon, mely a magyarázatokat is tartalmazná, így – ha ad adatokat a professzorokról – ezek nem „tárgyilagos”, hanem magyarázat nélküli halott adatok.

Benne lehetne – például a professzorok listájában – a Képzőművészeti Főiskola címszóban, hogy Aba Novák 1939-től lett az intézmény tanára – de vajon benne lenne-e, ami pedig az intézmény és a külvilág kapcsolatának története szempontjából igazán pregnáns adat –, hogy a kultúrpolitika eme ünnepeletje előbb kapott Grand Prixet Párizsban és vitézi címet is Budapesten, minthogy ezt az állami intézményi katedrát megkapta volna?

A *padovai egyetem*, vagy az *orvosképzés* címszónál megtalálhatnánk egy részletes felsőoktatási lexikonban, hogy Abano volt az első orvosprofesszor a 13. század végén, de hogy mi magyarázza Padova e korszerűsödését s profildagadását, már semmiképpen: se a Padova, se az orvosképzés címszóban nem lehetne benne, a két egymást erősítő magyarázat, ti., hogy *Abano* Konstantinápolyban (!) tanult, s korábban a rangosabb Párizsban is tanított, ahonnan viszont az inkvizíció üzte el!

A filozófiaoktatás, ezen belül az *Olaszország* címszónál talán találhatnánk professzorlistát, de kizárt, hogy ott legyen, hogy 1936-tól a torinói egyetemen éppen a Heideggerrel is, Sartre-ral szemben is alternatívát kínáló pozitív egzisztencializmus erősödik meg, hiszen professzori széket kap *Abbagnano*.

A winchesteri egyetemek rektorainak névsora talán benne van egy lexikonban, de hogy az 1600-as évek elejének rektorváltása – *Abbot* pozícióvesztése – alapvető teológiai vitákkal függ össze, amelyek nem kisebb ügygel állnak kapcsolatban, mint az anglikán és a skót egyház egyesítésének története, sosem tudhatjuk meg.

Vajon benne lenne-e a „*szovjet egyetempolitika*” címszavában, hogy a modern armenisztika egyik megalapítója 1919-ben kerül a jereváni

egyetemre a sokkal alacsonyabb presztízsű tbilisizből? (*Abegjan*)

Lehetne-e olyan Hopkins-egyetem, vagy olyan gyógyszerészet-oktatás címszót készíteni, melyből kiderülne az a – mind a Hopkins, mind a gyógyszerészet-oktatás belső története szempontjából nyilvánvalóan meghatározó jelentőségű – tény, hogy a Hopkins gyógyszerstanprofesszora az adrenalin feltalálója (*Aben*).

A német egyetempolitika 1950-es évek-beli történeténél megemlítené-e, hogy egy mind politikai, mind filozófiai értelemben baloldali társadalomtudós 1951-ben Marburgban professzor lehetett? (*Abendroth*)

Az angol egyetemek presztízssorrendjéről szólhatna egy cikk, de vajon megmagyarázná-e, hogy miért csúcsosodik ki a látszólag egyformán modern tudományokat művelő professzorok egy részének karrierje mondjuk liverpooli és leeds-i tanárkodás után Londonban, s miért lépnek tovább mások Oxfordba? (A magyarázatok egyébként igen egyszerűek: az 1935-ben Oxfordba továbblépő irodalomszociológus Lascelles Abercrombie „másodlagos presztízsét” kifejezetten modernizáció-ellenes lírai költőként szerezte, az urbanista Patrick Abercrombie viszont 1944-ben elfogadtatta a híres Nagy-London tervet – az ő rangja egyszerűen sehol sem lehetett volna nagyobb, mint az effektíve általa alkotott városban.)

Az egyes országok oktatáspolitikája, különösen annak története alkotja a másik áttekinthetetlen méretű anyagot. Lehetne-e olyan részletes országcímszókát alkotni, melyekben az egyes országok oktatáspolitikájának története helyet nyer? Szó lenne-e *Török birodalom* címszóban az 1860-as és 1870-es évek oktatási modernizációjáról és egyetemalapításról (*Abdul Aziz*) a '90-es évek elbukott oktatáspolitikai reformjairól (*Abdul Hamid*)? Benne lenne-e akár az egyiptomi oktatás, akár az iszlám oktatás címszóban. hogy az egyiptomi mufti (*Abduh*) oktatástügyi reformjai az 1900-as éveknek már az elején az iszlám újjáéledéséhez járultak hozzá?

Az egyes elitcsoportokhoz tartozó személyek iskolázási útja, magyaráni, hogy hol folytatják tanulmányaikat, rendkívüli mértékben minősíti magát az iskolát, főiskolát. A választott tanulmányi mód, illetve stílus meghatározhatja az egyén későbbi sorsát.

Benne van-e a klasszika-filológia oktatástörténetében, hogy az elit egyik jellegzetes figurája 17 évesen iratkozhatott be a bölcsészkarra, 19

évesen szerezhetett doktorátust, 24 évesen lett akadémikus és 28 évesen nyilvános rendes egyetemi tanár? (*Abel*)

Miféle méretű *iskolázás* címszó kellene ahhoz, hogy átlássuk a félgymnáziumi elit oktatási szokásainak jelentőségét, például azt, hogy egyes törzsi vezetők egyszerre kapnak hagyományos muzulmán nevelést és az európai iskolázást – pedig nyilván nem véletlen, hogy ilyen és csak ilyen képzettségű vezetők tudtak egyszerre a törzsi mozgalmak élén állni és európai diplomáták között forgolódni (*Abd El Krim*).

De nemcsak a személyekhez köthető adatok teszik parttalaná az oktatástörténeti tájékozódást. Mekkora területi iskolázottság címszó kellene ahhoz – ráadásul történeti alfejezettel –, hogy az egyes megyék iskoláinak mennyisége, különböző mértékben iskolázottainak száma, pedagógusainak létszáma kiderüljön, s ráadásul egymás magyarázó értékén kívül más magyarázatot (például térségi foglalkozásszerkezet, valóság stb.) is nyerjen (*Abatij vármegye*).

Mekkora iskolázottság, illetve mekkora *középkor* címszót kellene ahhoz alkotni, hogy kiderüljön, hogy a középkori kancelláriák alkalmazottai már képzettség szerint csoportosultak, tehát a kancellária, mint munkaerőpiac közvetlenül ki kellett, hogy hasson az egyetemek jogászképzésére? (*abbreviátorok*)

Benne lenne-e az *írásoktatás* címszóban, hogy annak a középkorban közel sem azonos a funkciója, mint a modern időkben, az egyik legfontosabb eleme ugyanis a rövidítéstan, ami a középkori írást gyorsítja és olcsóbbá teszi, hiszen kevesebb pergamen kerül felhasználásra. Az írástanítás eredményessége tekintetében éppúgy lehet valaki jobban képzett vagy értéke-sebb munkaerő, mint ahogyan majd a huszadik században a gyorsírás az egyik legfontosabb piacon visszaigazolódó iskolai ismeret lesz (*A breviatúra*).

A fenti példákkal azt akartuk érzékeltetni, hogy az „*Education*” nem azért parttalan tudományág, mert interdiszciplináris jellegű, hanem mert a szó szoros értelmében bármi képezheti vizsgálódás tárgyát: bárkinek a személyes iskolázás története oktatástörténeti vizsgálódás tárgyává válhat, bármely tudományág, paradigma sorsa felsőoktatás-kutatási kérdés, s nincs olyan tárgy az emberi tudásnak, amelynek középkor-lai egyetemi tananyaggá válása ne lenne fontos tantervi kérdés; nincs olyan társadalmi (foglalkozási, területi stb.) csoport, amelyre ne lenne

jellemző az iskolázottság mértéke és nincs olyan vélemény, attitűd, pszichológiai jelenség, mely ne állna összefüggésben az iskolázottsággal.

Mi következik mindebből? „Csupán” az, hogy valamennyi általános lexikon minden második, harmadik címszava tartalmaz oktatástügyi szempontból releváns adatot. Azok a lexikonok, amelyek adathalmaza az elektronika révén szabadon csoportosítható – ilyen például az *Enciclopedia Britannica*, a magyarországi termékek közül a *Ki kicsoda* CD-változata, s egyszer talán ilyen lesz valamelyik reprezentatívabb nagylexikonunk is – a fenti értelemben a megfelelő keresőkérdés nyomán –, pedagógiai lexikonná válnak. Számtalan kutatói számítógépen előáll majd a „*Csináld magad*” *pedagógiai lexikon*...

Hogy mire valók ezután a szaklexikonok? Azt hiszem, a kicsiny tanulmányoknak beillő hosszabb címszavak lesznek belőlük maradandók. Ezek ugyanis például a most megjelent *Pedagógiai lexikon* kézikönyvvé teszik. A mértékadó – mert mértékadó emberek által írt – hosszabb szócikkek *tankönyvfejezetként* kezdenek majd viselkedni. Az egyes szaktudományok (oktatás-szociológia, neveléstudomány, oktatástörténet stb.) műveikre vár majd, hogy afféle szétszabdalt minitankönyvként elfogadják, vagy elutasítják a rájuk vonatkozó, illetve hallgatóiknak szánt szócikkeket.

Nagy Péter Tibor

TUDOMÁNYFEJLŐDÉSI TENDENCIÁK

Az elmúlt évszázadokban kibontakozó európai tudományos igényű lexikon- és enciklopédia-irodalom alapvető jellemzője egyrészt a tömör megfogalmazásra, másrészt az objektivitásra – tehát nem a szerzők, illetve szerkesztők egyéni felfogásának kifejtésére, hanem az adott szaktudomány vitán felül álló, általánosan elfogadott eredményeinek összegzésére, annak tárgyilagos, lehető legteljesebb körű bemutatására irányuló – törekvés. Ebből adódóan a nemzeti szaklexikonok olyan, a tudományos viták során kikristályosodott főbb irányzatokat, tudományos vélekedéseket objektív módon bemutató, kimerítő összegzéseknek tekinthetők, amelyek jól dokumentálják az egyes országok adott tudományterületen felhalmozott, a korszak jellemző nemzeti és nemzetközi tudományfejlődési sajátosságait tükröző tudásanyagának színvonalát.

Az egyes nemzeti szaklexikonok tényanyaga tehát minden más szaktudományos munkánál koncentráltabban tükrözi az adott szaktudomány korabeli fejlettségét, annak reflexióit, illetve recepciós szintjét; vagyis a nemzetközi tudósközösség által kialakított, az adott korszakra jellemző tudományos kommunikáció alapvető szabályaihoz, paradigmáihoz (a tudomány tárgyára, módszereire, a megközelítés és értelmezés közmegegyezésen alapuló közös formára irányuló rendezőelvéihez) fűződő kapcsolatát.

A fenti szempontok alapján a továbbiakban a század első felében született két hazai pedagógiai lexikon, illetve enciklopédia vizsgálatát tekintése és elemzése alapján arra teszünk kísérletet, hogy az egyes munkákban megjelenő neveléstudomány-kép néhány jellemzője alapján felvázoljuk a diszciplína egyes hazai művelői, illetve a korabeli magyar neveléstudomány nemzetközi orientációjának főbb irányait, a jelzett művekben megjelenő tudományos kommunikáció főbb tendenciáit. Ezzel összefüggésben elsősorban arra keressük választ, hogy melyek az egyes lexikonokban megfigyelhető tudományos reflexió, illetve a különböző nemzetközi szinten elfogadott irányzatok hazai recepciójának főbb jellemzői; milyen mértékben követi a korabeli neveléstudomány a nemzetközi tudományfejlődés főbb tendenciáit, fogja be annak teljes spektrumát, illetve annak mely irányzataihoz kötődik szorosabb szálakon.

A pedagógiai lexikon- és enciklopédia-irodalomnak komoly fejlődéstörténeti előzményei vannak. Az egyes szaktudományoknak a 19. század során meginduló egyre erőteljesebb differenciálódása nyomán hamarosan Európa-szerte megjelentek az egyes szaktudományok tényanyagát összegző szaklexikonok, így a pedagógia tudományfejlődésének korai szakaszában, a múlt század közepén kiadásra kerültek az – új diszciplína különböző vizsgálati- és tevékenységköreinek kijelölésére, fogalmainak rendszeresítésére, jeles személyiségei, eseményei tömör betűrendes szócikkek keretében történő bemutatására törekvő – első külföldi pedagógiai enciklopédiák is. Az első pedagógiai lexikon 1836-ban Párizsban, francia nyelven került kiadásra; *Morand: Dictionnaire général, usuel et classique d'éducation, d'instruction et d'enseignement* című munkája, majd néhány év múlva ezt követte az első német szaklexikon Hergang: *Pädagogische Realenziklopädie* 1843-1847, majd néhány évtizedes késéssel az